

УДК 349.2

<https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.17>

orcid. org / 0009-0007-4751-223X

© Ністор М.А., 2024

М.А. Ністор**БРОНЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОЗОВОБОВ'ЯЗАНИХ
ІТ-СПЕЦІАЛІСТІВ В ПЕРІОД ЗАГАЛЬНОЇ
МОБІЛІЗАЦІЇ****M. Nistor****RESERVING OF IT SPECIALISTS WHO ARE
LIABLE FOR MILITARY SERVICE DURING
MOBILIZATION**

Анотація. Метою статті є визначення способів створення ефективного механізму бронювання ІТ-спеціалістів під час воєнного стану, за якого їхня праця приносила б максимальну користь для функціонування економіки України та забезпечення сил оборони України ІТ-технологіями. В статті здійснюється пошук відповіді на питання, що є доцільнішим для суспільства та держави - залучення ІТ-спеціалістів до сил оборони України чи залучення таких фахівців для покращення оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони України? Аналіз чинного законодавства показав, що зміни, що внесені до законодавства у сфері бронювання спеціалістів ІТ-сфери від початку збройної агресії рф, мали на меті досягнення балансу між призовом на військову службу та залученням військовозобов'язаних до підприємств оборонно-промислового комплексу. В результаті дослідження були зроблені висновки, що державою створено необхідні умови для розвитку ІТ-сектору, зокрема й у сфері оборонно-промислового комплексу. В Україні створено military tech-кластери, надається фінансова допомога розробникам різних технологічних рішень у сферах, дотичних до оборонно-промислового комплексу. Крім того, визнаючи цінність ІТ-спеціалістів не лише в лавах збройних сил, а і як працівників на підприємствах оборонно-промислового комплексу, держава розробила досить ефективний механізм бронювання таких фахівців від призову на військову службу під час мобілізації. Однак, вбачається, що для більшої ефективності залучення ІТ-спеціалістів на стратегічно важливі підприємства, держава повинна боротися з таким негативним явищем на ринку праці, за якого з метою ухилення від сплати податків, порушення трудового законодавства, трудові відносини з ІТ-фахівцем прикриваються укладенням цивільно-правового договору. Така модель оформлення відносин не тільки порушує права працівника, а й завдає істотної шкоди економіці країни.

Ключові слова: ІТ-спеціаліст, військовозобов'язані, право на працю, трудовий договір, цивільно-правовий договір, бронювання від мобілізації, трудові відносини, цивільні відносини, роботодавець, працівник.

Abstract. The aim of this article is to identify methods for creating an effective mechanism for exempting IT specialists during martial law, in a way that their work would bring maximum benefit to the functioning of Ukraine's economy and the provision of IT technologies to the Ukrainian defense forces. The article seeks to answer whether it is more beneficial for society and the state to enlist IT specialists into the Ukrainian defense forces or to engage such professionals in improving the equipment and material support of the security and defense forces of Ukraine. An analysis of current legislation revealed that amendments made to the legislation in the area of exempting IT specialists since the beginning of the armed aggression by the Russian Federation were intended to achieve a balance between conscription and the engagement of reservists in enterprises of the defense-industrial complex. The article highlights the issues faced by employers and IT specialists in formalizing employment relationships, within which the IT professional exercises their right to work. The research led to the following conclusions: The state has created the necessary conditions for the development of the IT sector, including in the defense-industrial complex. In Ukraine, military tech clusters have been established, and financial assistance is provided to developers of various technological solutions in areas related to the defense-industrial complex. Furthermore, recognizing the value of IT specialists not only in the ranks of the armed forces but also as employees in the defense-industrial complex enterprises, the state has developed an effective mechanism for exempting such professionals from military service during mobilization.

However the state has to fight against such negative thing in the labor market in which with the purpose of tax evasion, violation of labor laws labor relations with IT specialist is hiding behind signing a civil contract. This model registration of relation not only violates the rights of employees but also causes harm to state's economy. It is required for greater efficiency of involvement of IT specialists in strategically important company.

Key words: IT specialist, reservists, right to work, employment contract, civil law contract, exemption from mobilization, labor relations, civil relations, employer, employee.

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 [1] на території України було запроваджено правовий режим воєнного стану, який зараз продовжено до 13 травня 2024 року. У зв'язку з цим Указом Президента України «було постановлено оголосити та провести загальну мобілізацію на всій території України». Відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» мобілізація, як комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду зокрема включає залучення такої категорії громадян України, як військовозобов'язані [2]. Згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовозобов'язані – це особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави [3].

Обов'язок захисту Вітчизни є одним з фундаментальних конституційних обов'язків громадянина України. Так, відповідно до ст. 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України; громадяни відбувають військову службу відповідно до закону» [4].

Водночас, мобілізація не повинна призводити до повної зупинки економіки. Стабільне функціонування економіки є особливо важливим у період режиму воєнного стану, оскільки саме завдяки ефективно працюючій економіці держава має можливість належним чином забезпечувати сили оборони України всім необхідним для захисту держави. Саме тому в будь-якій державі, що веде воєнні дії, існує механізм бронювання спеціалістів, робота яких в економіці та в тилу приносить не меншу користь, аніж виконання обов'язку громадянина щодо захисту держави у лавах сил оборони України. У зв'язку з цим під час воєнного стану перед державою стоїть завдання пошуку балансу між залученням громадян до виконання конституційного обов'язку із захисту держави та бронюванням фахівців, чия робота в тилу приносить користь і для економіки, і для фронту. Саме держава має створити ефективний механізм, за якого діяльність кожного громадянина приносила б максимальну користь для держави та суспільства, незалежно від того, чи виконує він свій обов'язок із захисту держави у складі сил оборони України чи в тилу. До таких фахівців, робота яких у тилу є необхідною для належного рівня забезпечення сил оборони України належать ІТ-спеціалісти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми бронювання загалом, та бронювання ІТ-спеціалістів, зокрема, досліджувалися у працях таких науковців як Т.В. Жолонко, Т. В. Писаренко, О.Г. Середа, Д.І. Заїка, І.Б. Тацишин та інші. Однак, проблеми, з якими стикаються ІТ-спеціалісти, держава і роботодавець досі не вирішені.

Варто зазначити, що українська наука в цілому багато приділяє уваги питанню важливості новітніх технологій у військовій сфері. Це роботи І.Б. Тацишин, на думку якого з метою покращення бронювання працівників, необхідно змінити умови підтвердження критеріїв інформацією, яку можна отримати шляхом звернення в електронному кабінеті платника податків, що значно прискорить процес підтвердження критеріїв [5, с. 198–202].

О.Г. Середа та Д.І. Заїка наголошують на тому, що ІТ-сфера має тісний зв'язок із нинішніми завданнями держави, якій потрібно визначитися, що є в пріоритеті: надійний тил і внесення змін до чинного законодавства України в частині бронювання ІТ-фахівців чи потужний фронт і комплектація Збройних сил України [6, с. 69].

Однак, засоби визначення способів створення ефективного механізму бронювання ІТ-спеціалістів під час воєнного стану, за якого їхня праця

приносила б максимальну користь для функціонування економіки України та забезпечення сил оборони України ІТ-технологіями, залишилися поза увагою науковців. Зазначене обумовило вибір мети даної статті.

Метою статті є визначення способів створення ефективного механізму бронювання ІТ-спеціалістів під час воєнного стану, за якого їхня праця приносила б максимальну користь для функціонування економіки України та забезпечення сил оборони України ІТ-технологіями.

Виклад основного матеріалу. 4 травня 2020 року опубліковано доповідь НАТО «Тенденції у науці і технологіях: 2020–2040» (Science & Technology Trends 2020-2040: Exploring the S&T Edge) [7]. У ній окреслені тенденції розвитку технологій протягом наступних 20 років, визначаються новітні або проривні напрями розвитку науки і технологій та їх потенційний вплив на військові операції, оборонні можливості та процес прийняття політичних рішень у НАТО. Документ підготовлений Організацією НАТО з науки і технології (NATO Science & Technology Organization – STO) і спирається на висновки приблизно 6000 вчених, інженерів і аналітиків, а також підтверджується ґрунтовним аналізом відкритих науково-дослідницьких джерел та окремих національних науково-дослідних програм.

Згідно зі Звітом «Сім критично важливих технологій для перемоги в наступній війні» Міжнародної безпекової програми Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) [8], який опубліковано у квітні 2023 року, аналітиками було виокремлено технології, які на їх думку є найбільш ефективними та важливими для подальшого розвитку: біоінженерні технології; захищені резервні комунікаційні мережі; квантові технології; космічно-базовані датчики; максимально зменшені у розмірах довговічні батареї; робототехніка; штучний інтелект.

Т.В. Гаврис зазначає, що «сьогодні запровадження новітніх технологій у військовій сфері неможливо уявити без використання комп'ютерної та іншої телекомунікаційної техніки, технологій штучного інтелекту, військової та медичної робототехніки, квантових та космічних технологій, 3D-друку та біотехнологій» [9, с. 4].

Т.В. Писаренко та Т.К. Кваша також звертають увагу на те, що для розвитку військового потенціалу, придатного для геостратегічних викликів сьогодення та майбутнього, країни повинні залишатися на передовій у галузі інновацій, науки і техніки [10, с. 4].

Слід відзначити, що сфера кібербезпеки стала однією з найважливіших тем порядку денного національної та міжнародної безпеки в останні роки. Для розвитку військового потенціалу, який буде співмірний викликам, насамперед, з боку російської федерації, держава має вживати відповідних заходів для стимулювання й розвитку галузі інновацій, науки і техніки.

З 2014 року внаслідок російської агресії в Україні активно розвивається напрямок defense tech. Міністерством цифрової трансформації України, Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України, Радою національної безпеки і оборони, Міністерством стратегічних галузей України, Міністерством економіки України було створено defense tech-кластер «Bravel» з метою стимулювання та підтримки розвитку компаній, які працюють у напрямку оборонних технологій. Модель роботи і взаємодії держави з приватним капіталом є дуже схожою на Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів (Defense Advanced Research Projects Agency), яке діє в Сполучених штатах Америки з 1958 року і вже показало свою дієвість.

Беручи до уваги тренд на все більшу «технологічність» ведення бойових дій видається очевидною потреба у кваліфікованих кадрах, які мають відповідну кваліфікацію і навички, які допоможуть розв'язати технологічні та інженерні виклики, які постали перед оборонно-промисловим комплексом і потребами сил оборони України. Такими викликами в першу чергу є розробка нових видів озброєння та модернізація вже наявних видів озброєння, що є неможливим без залучення відповідних працівників з відповідною кваліфікацією в цій галузі.

Відповідно до п.7 Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1487 до повноважень Генерального штабу Збройних сил України (далі – ГШ ЗС України) належать повноваження у сфері визначення переліку дефіцитних для Збройних Сил військово-облікових спеціальностей військовозобов'язаних, за наявності яких вони не підлягають бронюванню [11].

В Листі ГШ ЗС України № 300/1/С/3886 від 20 квітня 2023 року наведено перелік дефіцитних для Збройних Сил України військово-облікових спеціальностей військовозобов'язаних (рядового, сержантського та старшинського складу), за наявності яких вони не підлягають бронюванню. Наведений у зазначеному вище Листі перелік військово-облікових спеціальностей дає змогу зробити висновок про те, що затребуваними є військово-облікові спеціальності які безпосередньо пов'язані зі зв'язком, радіотехнічними системами та інженерією; тобто такі, що вимагають відповідної кваліфікації і фаху військово-зобов'язаного у цих технологічних сферах [12].

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76 затверджено Порядок бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану (далі – Порядок), відповідно до якого встановлено чіткий алгоритм процедури бронювання військовозобов'язаних [13].

Згідно з цим алгоритмом підприємство має визначити процедуру, за якою буде здійснюватися бронювання військовозобов'язаних, якщо: військово-зобов'язаний працює в державних органах; військово-зобов'язаний працює на

підприємстві, на якому встановлено мобілізаційне завдання; військовозобов'язаний працює на підприємстві, яке здійснює виробництво товарів/надання послуг для Збройних сил України; військовозобов'язаний працює на підприємстві, яке є критично важливим для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності (за умови, що підприємство визначено критично важливим).

Згідно з Порядком бронюванню підлягають керівники та заступники, а також 50 % від кількості (на дату подання списку) військовозобов'язаних працівників, що працюють.

Отже, законодавцем введено більш гнучку процедуру бронювання військовозобов'язаних, враховуючи важливість виконання мобілізаційного плану, в тому числі виготовлення необхідної продукції в належних обсягах задля виконання мобілізаційного завдання (замовлення), підтримання належного функціонування економіки в умовах воєнного стану.

Також, згідно з Порядком, механізм стосується підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період. При цьому при визначенні підприємства критично важливим, береться за основу не лише його стратегічна важливість для економіки та безпеки держави, але і його соціально-економічна функція, а саме розмір податків та обов'язкових платежів, які сплачує підприємство до бюджету, наявність певного рівня надходжень в іноземній валюті, задоволення потреб територіальних громад та відсутність заборгованостей зі сплати єдиного соціального внеску.

Військовозобов'язані працівники таких підприємств, установ та організацій бронюються незалежно від військового звання, віку та військово-облікової спеціальності; без обмежень щодо кількості військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню.

Відповідно до п. 13 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами [14].

Таким чином, держава визнає важливість стабільної роботи підприємств оборонно-промислового комплексу і визначає для бронювання тих спеціалістів (незалежно від військового звання, віку та військово-облікової спеціальності), праця яких є найбільш ефективною під час дії воєнного стану саме у сфері оборонно-промислового комплексу, аніж безпосереднє несення служби у складі сил оборони України.

Звертає на себе увагу той факт, що під спеціалістами, які працюють на підприємствах оборонно-промислового комплексу розуміються лише ті особи, які перебувають у трудових відносинах з таким підприємством. У зв'язку з цим актуальності набуває питання щодо бронювання тих спеціалістів, які обрали нетипові форми зайнятості. Ця проблема дуже поширена саме серед спеціалістів ІТ-сектору.

На ІТ-ринку склалась така ситуація, коли ІТ-спеціалістом обирається модель укладання з підприємством не трудового договору, а цивільно-правового договору надання послуг або договору підяду. При цьому відносини між ІТ-спеціалістом, який має правовий статус ФОП, та підприємством фактично є трудовими, але юридично вони оформлюються укладанням цивільно-правового договору. Це робиться з метою виходу з-під дії трудового законодавства (у питанні трудових та соціальних гарантій прав працівника) та знизити оподаткування.

Фактично за наявності всіх ознак трудових відносин між роботодавцем і працівником відносини умисно маскуються як цивільні, що виявляється у взаємодії сторін у форматі «замовник»-«підрядник». У цивільному праві такі відносини характеризувалися б як удаваний правочин, наслідком якого є застосування до відносин сторін правила щодо правочину, який сторони насправді вчинили (ст. 235 ЦК України). На жаль, норми про удаваний правочин не можна застосувати до цих відносин, оскільки вони є чинними лише при регулюванні цивільних, а не трудових правовідносин.

Варто зазначити, що ініціатива щодо вибору моделі оформлення правовідносин між ІТ-спеціалістом та підприємством шляхом укладання цивільно-правового договору, виходить саме від підприємства, а в ІТ спеціаліста просто відсутній вибір. І саме зниження оподаткування та ненадання трудових та соціальних гарантій вигідне в першу чергу підприємству. Не викликає сумнівів, що такі дії є незаконними, та приносять шкоду, не лише працівнику, а й економіці країни. Це має деструктивний вплив на економіку і за умов мирного часу, але під час воєнного стану негативний ефект від таких дій для економіки та суспільства значно зростає. Такі дії негативно впливають і на правове становище ІТ-спеціалістів, які уклали з підприємством не трудовий договір, а цивільно-правовий, оскільки такий спеціаліст не підпадає під дію Постанови Кабінету Міністрів щодо бронювання від мобілізації.

На цю проблему звернули увагу і науковці. Так, на думку О.Г. Середи і Д.І. Заїки ненадання права на бронювання ІТ-спеціалістами є недотриманням Україною зобов'язань, узятих на себе ратифікацією Конвенції МОП про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 та Керівних принципів ООН. У зв'язку з чим, вони вважають «за доцільне внести зміни в законодавство щодо

бронювання військовозобов'язаних не тільки працівників, а й гіг-спеціалістів, що становлять лівову частку ІТ-сфери й займають провідне місце в економіці держави. По-перше, це прискорить перехід ІТ-ФОПів у «Дія.City», яка створена спеціально для них, по-друге, дасть можливість ІТ-спеціалістам, які не є працівниками у звичайному розумінні трудового права, бронювати місця» [6, с. 69].

Важко погодитися з висловленою позицією за наступними причинами.

По-перше, відповідно до п. 6 ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» добровільність резидентства в Дія Сіті – неприпустимість прямого чи опосередкованого примусу юридичних осіб до набуття статусу резидента Дія Сіті. З огляду на це, аргумент про «прискорення переходу» є необґрунтованим й таким, що суперечить положенням згаданого закону.

По-друге, твердження про необхідність бронювання в тому числі і спеціалістів, які не є працівниками у звичайному розумінні трудового права, видається спірним. Запропонований науковцями спосіб дозволить легалізувати діяльність, яка спрямована на порушення законодавства (податкового, трудового тощо). Представляється, що акцент необхідно робити не на розширенні списку осіб, які підлягають бронюванню від мобілізації, а ліквідації діяльності, яка має на меті ухилення від сплати податків у належному розмірі та порушення трудового законодавства. Держава повинна боротися з таким явищем на ринку праці ІТ-спеціалістів, а не заохочувати до такої діяльності. З огляду на важливість залучення ІТ-спеціалістів до розробки технологічних рішень задля створення нових видів озброєння та вдосконалення наявних, держава повинна сприяти укладанню такими фахівцями саме трудових договорів зі стратегічно важливими підприємствами. І запропонована процедура бронювання від мобілізації виключно працівників таких підприємств, є одним зі способів такого сприяння.

Варто зазначити, що мова йде про ІТ-спеціалістів, які надають послуги цивільним замовникам і аж ніяк не про тих, хто працює в defense-tech сфері та залучені до процесу підвищення обороноздатності держави.

Висновки. Підсумовуючи зазначаємо, що державою створено необхідні умови для розвитку ІТ-сектору, зокрема й у сфері оборонно-промислового комплексу. В Україні створено military tech-кластери, надається фінансова допомога розробникам різних технологічних рішень у сферах, дотичних до оборонно-промислового комплексу. Крім того, визнаючи цінність ІТ-спеціалістів не лише в лавах збройних сил, а і як працівників на підприємствах оборонно-промислового комплексу, держава розробила досить ефективний механізм бронювання таких фахівців від призову на військову службу під час мобілізації. Однак, вбачається, що для більшої ефективності залучення ІТ-спеціалістів на стратегічно важливі підприємства, держава повинна боротися з

таким негативним явищем на ринку праці, за якого з метою ухилення від сплати податків, порушення трудового законодавства, трудові відносини з ІТ-фахівцем прикриваються укладенням цивільно-правового договору. Така модель оформлення відносин не тільки порушує права працівника, а й завдає істотної шкоди економіці країни.

Проблема, що розглянута в даній статті, має ще багато невирішених питань, що зумовлює актуальність продовження наукових досліджень у даному напрямі.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. №3543-XII. Відомості Верховної Ради України, 1993, № 44, ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/ed20230630#Text>.
3. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. №2232-XII, Відомості Верховної Ради України), 1992, № 27, ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
4. Конституція України 28 червня 1996 р. К.: Офіційне видання Верховної Ради України, 1996.
5. Тацишин І.Б. Правові питання бронювання військовозобов'язаних в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару, м. Львів, 23 червня 2023 р. С. 198-202.
6. Середя О.Г., Заїка Д.І. Актуальні питання бронювання військовозобов'язаних ІТ-фахівців в період загальнонаціональної мобілізації. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. №6. С. 69-74 URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2022/13.pdf.
7. Science & Technology Trends 2020-2040: Exploring the S&T Edge. NATO Science & Technology Organization, March 2020. URL: <https://www.sto.nato.int/pages/tech-trends.aspx>.
8. Звіт Міжнародної безпекової програми Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS). URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2023-04/230418_Harding_Seven_Technologies.pdfVersionId= 6hX.4AM VD VIF5 zOy. YLAyiD_.MMUXахх.
9. Писаренко Т., Кваша К. Глобальні технологічні тренди у сфері озброєння та військової техніки. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 89 с. URL: http://www.uiniei.kiev.ua/sites/default/files/ozbron_tech_0.pdf.
10. Писаренко Т., Кваша К., Гаврис Т. Аналіз світових технологічних трендів у військовій сфері: монографія, Т. Гаврис та ін., за заг. редакцією Т.В. Писаренко. К.: УкрІНТЕІ, 2021. 110с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2021/09/30/Analiz.svit.tekhn.trend.viysk.sferi-2021.30.09.pdf>
11. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text>.
12. Генштаб назвав працівників, яких роботодавці не можуть бронювати від мобілізації. Ліга:Закон : веб-сайт. URL: https://buh.ligazakon.net/news/219386_genshtab-nazvav-pratsvnikv-yakikh-robotodavts-ne-mozhut-bronyuvati-vd-moblzats
13. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#Text>.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII Відомості Верховної Ради, 2018, № 31, ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.